

Н. Мозгова

Розбудова кожної держави ґрунтується на розвиткові її духовності, проявом якої виступає ставлення до вітчизняної історії. Осягнення народом власної історії та власного духовного зростання є нагальною передумовою його національної самоідентифікації. Важливу роль у даному процесі покликане відіграти вивчення та визначення місця в духовному житті України київської академічної філософії XIX ст., яскравим представником якої, поряд із І. М. Сковорцовим, В. М. Карповим, П. С. Авсенєвим, Й. Г. Міхневичем, О. М. Новицьким, П. Д. Юркевичем, П. І. Ліницьким, П. П. Кудрявцевим, був викладач Київської духовної академії та університету св. Володимира, подолянин Сильвестр Сильвестрович Гогоцький (1813—1889).

Сучасний стан опрацьованості філософського доробку С. С. Гогоцького — автора першої в Російській імперії філософської енциклопедії — «Філософського лексикону» — створює необхідні передумови для систематичного відтворення та об'єктивної оцінки його філософських поглядів, які досі ще залишаються маловивченими. Певний виняток становить лише історико-філософська спадщина мислителя, яка стала об'єктом дисертаційного дослідження І. Д. Фицика¹. Висвітленню соціально-філософських поглядів представників філософії теїзму в Україні XIX ст., у тому числі і С. С. Гогоцького, присвячене також дисертаційне дослідження В. В. Федулової². Слід також згадати деякі монографії, де автори побіжно торкаються творчого спадку С. С. Гогоцького³, а також публікації, що з'явилися останніми роками в енциклопедичних⁴ і періодичних виданнях⁵ та в новітніх підручниках з історії української філософії⁶.

Але якщо історико-філософські та соціально-політичні погляди С. С. Гогоцького вже стали об'єктом ретельного вивчення сучасних дослідників української філософії XIX ст., то цього не можна сказати щодо його логіко-гносеологічних та психологічних уподобань. Саме аналізу останніх і буде присвячена наша наукова розвідка.

Перш за все слід підкреслити, що критичний аналіз логіко-гносеологічних і психологічних поглядів С. С. Гогоцького пов'язаний з цілою низкою труднощів, оскільки більшість опублікованих праць мислителя, у тому числі і «Лексикон», готувались Гогоцьким насамперед для студентської аудиторії, а тому віднайти в них його власну позицію філософа є досить нелегкою справою. З цієї причини ми пішли дещо іншим шляхом: почали відшукувати й вивчати насамперед ті праці мислителя, в яких він обов'язково висвітлював свою власну точку зору з приводу тієї чи іншої філософської проблеми. Ця позиція автора, без сумніву, обов'язково мала відображатися у таких різновидах наукових публікацій, як рецензії та відзиви на праці колег-філософів. І ми не помилилися. Більше того, в Державній історичній бібліотеці м. Києва нам пощастило натрапити на власний екземпляр книги самого С. С. Гогоцького з його особистим написом на обкладинці та з примітками й доповненнями на полях цього примірника.

Йдеться про відзив С. С. Гогоцького на докторську дисертацію М. М. Троїцького «Німецька психологія у нинішньому столітті» (1867 р.)⁷. Друге видання цієї праці С. С. Гогоцького, значно доповнене і розширене, вийшло у Києві 1877 р., причому доповнене воно було тими ж примітками, які ми віднайшли в рукописному варіанті у вищезгаданому власному екземплярі С. С. Гогоцького.

Перш ніж ми звернемось безпосередньо до самого тексту праці мислителя, ознайомимось спочатку з постаттю М. М. Троїцького.

Матвій Михайлович Троїцький (1835—1899), випускник Київської духовної академії,

магістр її XVIII курсу (1853—1857), після закінчення Академії був залишений спочатку викладачем філософських наук і грецької мови, а в 1859—1861 рр., після здобуття ним ступеня магістра богослов'я, був бакалавром філософії в КДА. Несподівано у 1861 р. Троїцький залишає викладацьку роботу в КДА і від'їждить до Петербурга, де працює в Департаменті державного майна. У 1862 р. він був відряджений Міністерством народної освіти до Німеччини для підготовки до професорського звання з філософії (разом із М. І. Владиславлевим та С. І. Автократовим). Протягом двох років він слухав у різних університетах Німеччини курси з філософії Куна Фішера, Лотце, Тейхмюллера, Фехнера та ін. Після повернення з-за кордону в 1864 р. Троїцький був професором філософії у Казанському університеті, а протягом наступних 8 років — професором у Варшавському університеті. З 1875 по 1886 рр. — професор Московського університету, де він викладав психологію, логіку, філософію права та історію філософії. До кінця життя, вже не займаючись викладацькою діяльністю, він залишався деканом історико-філологічного факультету цього університету.

Цікавим є й той факт, що разом із Г. П. Струве у 60-х рр. XIX ст. М. М. Троїцький відновлював викладання світської філософії після розгрому її у 1850 р. в університетах Росії. Не менш цікавим є й те, що вищезгадана докторська дисертація М. М. Троїцького «Німецька психологія в нинішньому столітті» (1867 р.) була піддана гострій критиці П. Д. Юркевичем за намір поєднати ідеї емпіризму з богословською традицією, і саме це було причиною того, що Троїцький був змушений захищати її не в Москві, а в Петербурзі.

Таким чином, ми можемо відзначити досить дивовижне перетворення колишнього магістра богослов'я, який захищав магістерську роботу за темою «Міркування отців і вчителів церкви перших століть християнської Церкви про ставлення грецької освіти до християнської» (1858 р.) на непохитного захисника чистого емпіризму й позитивізму. У середовищі російської та української інтелігенції другої половини XIX ст. це досить рідкісне явище, і радше є винятком із правил, оскільки приклади душевних криз і життєвих драм С. М. Булгакова, М. О. Бердяєва, П. О. Флоренського, Г. В. Флоровського та ін. були певним чином традицією входження вітчизняного інтелігента до світу метафізики та релігії.

В історії російської філософії і психології М. Троїцькому належить також вирішальна роль ініціатора і засновника при Московському університеті першого в Росії наукового товариства філософського характеру — Московського психологічного товариства (1884 р.), а пізніше при товаристві почав виходити часопис «Питання філософії і психології» (1889 р.).

В. Івановський (1867—1939) — професор психології і філософії, секретар Московського психологічного товариства і секретар часопису «Питання філософії і психології» — у 1899 р. писав, що «Троїцький був першим і досі найбільш значним представником англійської емпіричної філософії в Росії. Він першим познайомив російське суспільство з англійською і шотландською філософією. До цього часу російська філософська думка розвивалась майже виключно на ґрунті німецької і почасти французької філософії»⁸.

Цю ж думку підкреслює у згадуваному відзиві і С. С. Гогоцький, вказуючи на те, що «...автор серйозно приступив до свого дослідження і досить прискіпливо виклав історичний розвиток поглядів англійських мислителів щодо задач та методу психологічних досліджень, а власне переказ відрізняється вишуканою класичною правильністю і витонченістю»⁹. І далі Гогоцький зупиняється на аналізі структури роботи Троїцького, підкреслюючи, що «стрункої і твердої рельєфної логічної структури в творі

автора ми не знаходимо. Весь твір розділений на дві головні частини: в першій зображуються успіхи психології з часів Бекона і Локка, а в другій — головні напрями німецької психології у нинішньому столітті»¹⁰.

Щодо першої частини, то її головний недолік Гогоцький вбачав у тому, що «...ніде не видно самостійності думки, яка б із хронологічної послідовності різних доктрин, поглядів і суперечок створила б єдине цілісне поняття про індуктивний метод із самостійним критичним розглядом його значення в царині психології»¹¹.

Слід підкреслити, що М. М. Троїцький був прихильником психологічного асоціанізму, вважаючи, що психологія повинна стати індуктивною емпіричною наукою. При цьому він підкреслював значення експериментального методу як універсального не тільки по відношенню до психології, а й до інших наук.

Мислитель доводив ідею первинності психічного (у плані пізнання) над реальністю — за умови розуміння сутності їх обох. На це положення Гогоцький зауважує, що «не можна сплутувати внутрішню мету, яка належить розвитку нашого психічного життя, з будь-якою метафізичною метою світу; перша проявляється у нашій власній самосвідомості, а друга — не є доступною для нашого спостереження настільки, щоб за її допомогою можна було пояснити значення всіх явищ»¹².

Центральне місце у філософії М. М. Троїцького посідала теорія пізнання, оскільки він, наслідуючи приклад представників англійського емпіризму, не виділяв теорії пізнання з психології і почасти з логіки. В вченні про мислення філософ виділяв три напрями — історичний, який відтворює індивідуальне; логічний, що має своїм предметом загальне; і трансцендентний, вихідними положеннями якого є уможлядні ідеї. Після зменшення інтересу до проблем позитивізму Троїцький розробляв методологічні принципи психологізму в логіці, трактуючи судження та умовивід як своєрідний синтез уявлень.

Абсолютно протилежною була світоглядна позиція С. С. Гогоцького щодо місця теорії пізнання в системі філософських наук. «Філософія, — пише мислитель у статті «Філософія» у своїй праці «Філософський Лексикон», — ніколи б не вичерпала свого завдання, якби зупинилась тільки на аналізі мислення і основ пізнання дійсності. Вона б залишила без уваги дуже важливе питання про якість, зміст і характер як зовнішнього світу й суб'єкта мислення, так і їх взаємовідносин, а також те вище начало, на основі якого й можна отримати повний зміст їх взаємовідносин. Ці питання є найбільш важливими й центральними»¹³. І далі Гогоцький продовжує: «З розгляду першого питання виникає моральна філософія; з розгляду другого — онтологія і космологія, а з третього — так зване природне богослов'я чи теодицея. До цих окремих наук філософії необхідно ще додати і психологію як дослідження явищ душевного життя людини, яке слугує... вступом до філософії»¹⁴.

Що ж до другої частини відзиву С. С. Гогоцького, то в ній мислитель вказує, що «з переходом до розгляду напрямів філософії і психології в XVII та XVIII ст. поза межами Англії, а також у Німеччині в XIX ст. — коли предмет дослідження значно розширюється за обсягом — автор більшою мірою обмежується чи надто невизначеним, чи абсолютно помилковим викладом як філософських засад, так і філософських учень, які розвинулися під впливом різних систем. Особливою убогістю і лапідарністю відрізняються ті поняття в автора, які найбільше вплинули на психологію. Що ж до критичної оцінки психологічних і філософських систем, то вона майже повністю обмежується тільки найбільш загальними місцями, що не торкаються їхнього духу і характеру»¹⁵.

Гогоцького найбільшою мірою дратує досить поверховий розгляд та зневажливе ставлення Троїцького до німецької філософії і психології у XIX ст., оскільки ці науки розвивались у лоні ідеалізму: «...Він (Троїцький — Н.М.) розповідає лише про зовнішню канву різних вчень, тільки побіжно торкаючись того, що здалеку нагадує вчення про метод, і не уявляє собі справжнього розгляду психологічних методів; тому весь цей розділ навряд чи має характер наукового дослідження, а радше нагадує фейлетонну статтю, наповнену абсолютно непотрібними жартами і до-тепами»¹⁶.

Гогоцький підкреслює, що Троїцький змішав погляди всіх німецьких мислителів і психологів XIX ст., і всім їм приписав вчення про сутності, есенції тощо, а значення в теорії пізнання умоглядного психологічного методу звів до негативного й непотрібного.

«Автор, — пише Гогоцький, — не знає іншої характеристики німецької філософії XIX ст., крім таких назв як схоластика, містика, буддизм, містична лихоманка, а її відмінною рисою є те, що вона займається сутностями, вродженими ідеями та іншими подібними фантазіями під впливом музи. Недолік її полягає не в схоластиці, ...її зміст є результатом самостійної діяльності й заглибленості думки; сутність її форми й методу полягають зовсім не в силогізації»¹⁷.

Порівнюючи англійську філософію і психологію XVII—XVIII ст. і німецьку філософію і психологію XIX ст., Гогоцький вказує на їх діаметральну протилежність: «Англійська філософія займається дослідженням законів зовнішнього і морального світів, наскільки їх взагалі можливо визначити на основі дослідження явищ. Те ж саме робить і англійська психологія; вона досліджує тільки явища психічного життя, і так би мовити, досліджує тільки механічне поєднання, зростання та ускладнення душевних проявів, починаючи з відчуття; але вона не задається ні питаннями дослідження абстрактних властивостей душі, ні дослідженням внутрішнього зв'язку фізичного й морального як у світі, який нами спостерігається, так і в людській сутності. Таким чином, німецька філософія XIX ст. абсолютно розходиться як із схоластикою, так і з англійською філософією XVII—XVIII ст.»¹⁸.

Таким чином, Гогоцький доходить висновку, що «в чому б не полягала однобічність напрямку будь-якої філософської або психологічної системи — за винятком хіба що абсолютної нісенітності — вона не може бути абсолютним недоліком, як хвороба не є ще абсолютним запереченням життя і здоров'я. У своїх витоках вона передбачає недоліки, викликані помилками попереднього напрямку, але заповнюючи прогалини, вона проявляє себе як внутрішній потяг розвитку думки; і згодом, у свою чергу, втрачає свою силу від неминучої обмеженості, яка властива кожній філософській системі»¹⁹.

Отже, ми можемо зробити висновок, що світоглядні уподобання С. С. Гогоцького і М. М. Троїцького ґрунтувались на діаметрально протилежних засадах щодо розуміння сутності гносеології та психології: Гогоцький був прихильником метафізичної психології і дедуктивного методу наукового пізнання, а Троїцький — емпіричної психології й індуктивного методу наукового пізнання.

Таким чином, вивчення світоглядних уподобань С.С. Гогоцького, особливо його гносеологічних поглядів, стає більш ефективним завдяки компаративістському методу дослідження його творчого спадку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фицк І. Д. С. С. Гогоцький як історик філософії: Автореферат дис. Канд.. філос. Наук. — К., 1996.
2. Федулова В. В. Джерела та особливості формування філософсько-історичної думки в Україні в середині XIX ст. (філософія теїзму): Автореферат дис... канд. філос. наук. — К., 1999.
3. Гайдадым Э. Л. Феникс или забытая статуя Галатеи? Философия истории русского неортодоксального теизма XIX — начала XX вв. — Донецк, 1990; Лук М.І. Етичні ідеї в філософії України другої половини XIX — початку XX ст. — К., 1993.
4. Гогоцький С. С. // Огородник І. В., Русин М.Ю. Українська філософія в іменах. — К., 1997. — С 50-54.
5. Лисий І. Я., Фицк І. Д. З філософського життя Києва другої половини XIX сторіччя // Київські обрії: історико—філософські нариси. — К., 1997,— С.139—145; Ткачук М. Л. Гегелівські впливи у творчості О.Новицького і С.Гогоцького // Спадщина Памфіла Юркевича: світовий і вітчизняний контекст. — К., 1995.— С.284—292.
6. Історія філософії України. — К., 1994; Горський В. С Історія української філософії. — К., 1996; Огородник І.В., Огородник В. В. Історія філософської думки в Україні. — К., 1999; Федів Ю. О., Мозгова Н. Г. Історія української філософії. — К., 2001.
7. Гогоцкий С. С. Несколько мыслей по поводу сочинения: Немецкая психология в текущем столетии, историческое и критическое исследование с предварительным очерком успехов Психологии со времен Бэкона и Локка. М. Троицкого, М., 1867. — К., 1867.
8. Ивановский В. В. М. М. Троицкий // Вопросы философии и психологии. — 1899. — Кн. II (47). — С. VII.
9. Гогоцкий С. С. Указ. соч. — С. 9.
10. Там же. — С. 5.
11. Там же. — С. 13.
12. Там же.— С. 15—16.
13. 1873.— Т. 4.-Вып. 2.-С. 83.
14. Гогоцкий С. С. Философский Лексикон. — К.
15. Там же. — С. 84.
16. Гогоцкий С. С. Несколько мыслей... — С. 17.
17. Там же. — С.25.
18. Там же. — С. 44-45.
19. Там же. — С. 45-46.
20. Там же. — С. 74